

Deze bijlage bestaat uit vier artikelen, geschreven door Jan de Leeuw. In verkorte vorm zijn ze gepubliceerd in HeerlijkHeden 200, voorjaar 2024. Onderstaand vindt u de uitgebreidere, oorspronkelijke tekst.

Struikelstenen: persoonlijke monumenten in onze straten

Jan de Leeuw

Inleiding

Struikelstenen of 'Stolpersteine', de kleine messing stenen in het trottoir die de individuele slachtoffers van de Holocaust herdenken op de locatie waar ze voor het laatst in vrijheid hebben geleefd. Kleine individuele monumenten die aanzetten tot nadenken en herinneren. In dit artikel zijn verschillende invalshoeken verwerkt die zijn aangedragen door historici, initiatiefnemers voor steenleggingen in Heemstede en Haarlem, bestuurders uit het Joods maatschappelijk leven, nabestaanden van de slachtoffers, bewoners, Rabbijn Spiero, en medewerkers van de Gemeentes Heemstede en Bloemendaal.

De Holocaust heeft blijvende invloed gehad op de levens van nabestaanden van de slachtoffers, vandaar dat ook hun levensgeschiedenis kort wordt toegelicht en ze worden geciteerd.

Struikelstenen: idee, uitvoering en betekenis

Günther Demnig, een maatschappelijk betrokken Duitse kunstenaar, kreeg het idee voor wat zijn levenswerk zou worden in 1993. Zijn Stolpersteine zijn een duidelijke vorm van conceptuele kunst (conceptual art) waarbij het idee ofwel het concept belangrijker is dan esthetische of materiaal-technische afwegingen. Stolpersteine, struikelstenen: niet om mensen letterlijk te laten struikelen, maar wel met hun hoofd en hart. Klein, persoonlijk en plaatsgebonden aan hun adres.

De steen zelf bestaat uit een betonnen basis van 10 bij 10 centimeter met daarop een messing laag met tekst. De tekst is altijd sober en bevat de naam van het slachtoffer, de geboorte-, internerings-, deportatie - en overlijdensdatum, en de plek waar hij of zij om het leven werd gebracht.

Aanvankelijk vonden sommige nabestaanden de plaatsing op de stoep niet passend: er komt allerlei straatvuil op, en mensen lopen er met hun schoenen overheen. Omdat het geen grafstenen maar monumenten zijn, en het actief blijven herdenken van de slachtoffers als zeer cruciaal wordt ervaren, is die kritiek inmiddels geluwd.

Demnig plaatst de slachtoffers weer in de buurt waar ze woonden. Allemaal mensen met een gewoon leven, met hun dagelijkse zorgen en dromen. Door figuurlijk over de stenen met namen, geboorte- en sterfdatum 'te struikelen', gaan passanten nadenken over het leed uit de Tweede Wereldoorlog. Waarbij je, als je voor elke steen bukt, je inderdaad het hoofd breekt hoe het zover heeft kunnen komen.

Rabbijn Spiero: 'De kracht van de stenen is ook dat het allemaal gewone mensen waren. Het hadden je burens, je buurjongen of -meisje kunnen zijn.'

Daarmee wijken ze sterk af van de grote nationale en formele gedenktekens: vaak herdenken we daar collectief volgens vaste rituelen de grootschalige gebeurtenissen die daar plaatsvonden. Bij de Stolpersteine daarentegen krijgen juist alle slachtoffers een eigen monument: door het individuele opschrift is er erkenning voor hun individuele lot.¹ Maar dat individuele lot is ook hun gedeelde lot, daarom symboliseert één steen tegelijkertijd de andere slachtoffers van het nationaalsocialisme waarvoor (nog) geen Stolpersteine gelegd zijn.

Inmiddels zijn er in Europa al meer 100.000 Stolpersteine geplaatst.²

Voor wie?

De Stichting Stolpersteine in Amsterdam beheert het gedachtengoed achter het idee van Demnig en vervaardigt de stenen voor Nederland. Iedereen kan een Stolperstein aanvragen. Voor iedereen die vermoord is door het naziregime, maar ook voor slachtoffers die vanwege de bezetters uit wanhoop zelfmoord pleegden, moesten onderduiken of anderszins hebben geleden. De Stichting Stolpersteine wil geen oordeel uitspreken over wie kan worden aangemerkt als slachtoffer en wie niet. Deze brede slachtoffer-definitie leidt bij sommige (Joodse) nabestaanden van de slachtoffers tot zeer gemengde gevoelens.

In Nederland richten aanvragers zich vooral op de Joodse slachtoffers.³

Duitsers en herdenken

Duitsers en herdenken, laat staan een Duitse kunstenaar die met zijn kunst slachtoffers van het nazisme herdenkt, het lijkt voor veel Nederlanders een lastige combinatie. Het tegendeel is waar: de Duitse overheid heeft vanaf begin jaren tachtig van de vorige eeuw op voortvarende wijze de voorlichting over de Tweede Wereldoorlog, nazisme en antisemitisme ter hand genomen. Schoolcurricula besteden veel aandacht aan deze onderwerpen.

Antisemitisme is bij wet strafbaar, Hamas en Samidoun zijn verboden. De Duitse politiek is een zeer trouw bondgenoot van Israël, ook in de huidige crisis na 7 oktober 2023.

Het Goethe-Instituut in Amsterdam huisvest sinds 2021 in de tuin het atelier waar Alexander Stukenberg, als enige plek buiten Duitsland, Stolpersteine vervaardigt.

Dat alles laat niet na dat ook in Duitsland het actief herdenken onder druk komt te staan doordat een deel van de bevolking groeiende anti-Joodse sympathieën koestert.

De plaatsing

Vaak zijn het lokale bewoners of andere direct betrokkenen die de eerste aanzet geven en ook het benodigde geld (ongeveer € 150) inzamelen. Diverse lokale stichtingen in Nederland zijn aanvragers behulpzaam bij de verdere procedure, de formele aanvraag, het zoeken van nabestaanden en contact met de gemeente.

Bewoners of eigenaren maken soms bezwaar tegen de plaatsing van Struikelstenen.

Bezwaren die meer dan begrijpelijk zijn indien het bijvoorbeeld Joodse Nederlanders betreft die niet elke dag weer aan hun tragische familiegeschiedenis willen worden herinnerd. Soms komen bezwaren ook voort uit onverschilligheid, angst voor anti-Joodse rellen, of vrees voor waardevermindering.⁴ Voor het plaatsen van een steen is overigens geen vergunning vereist.

In Heemstede⁵ zien we dat de bewoners of ondernemers op de huidige drie locaties waar de stenen zijn gelegd het idee erachter volledig omarmen⁶, of zelf de stenen hebben aangevraagd.⁷

Rabbijn Spiero: 'Waarom adopteren scholen niet enkele stenen in de buurt? De Struikelstenen lenen zich perfect om rond de 4-5 mei herdenking met de schoolklas te bezoeken.'

Het siert de gemeenten Bloemendaal en Heemstede dat ze steenleggingen meer dan enkel maar faciliteren. In Heemstede staat de gemeente initiatiefnemers in veel opzichten met raad en daad bij, en zorgt ze voor de fysieke plaatsing van de stenen. In vele gemeenten bestaan stichtingen met vrijwilligers die nabestaanden ondersteunen en ontlasten bij het aanvragen van struikelstenen, en schenkingen beheren. Een dergelijke stichting is ook in Heemstede in oprichting, de gemeente juicht dat initiatief van harte toe en verleent volledige medewerking⁸.

Concreet en eenduidig

Nu antisemitische uitingen toe lijken te nemen en de Holocaust soms gerelativeerd en politiek geherinterpreteerd lijkt te worden, zijn struikelstenen concrete en eenduidige gedenkstenen. De struikelstenen laten zich niet ontkennen of in een andere context plaatsen anders dan die van de Holocaust. Ze beschrijven in klare taal de moord op een Nederlands burger. Ook op Joodse Heemstedenaars, van de piepjonge Maurice Kannegieter van 3 jaar en tot de seniore Abraham Daniëls

Noten

1. Slachtoffers van de Holocaust ontberen een eigen graf. Burgemeester van Haarlem Jos Wiene: *'Ze zijn allen weggerukt uit het leven en naamloos weggeworpen door de nazi's.'*
2. www.stolpersteine-online.com/: brengt Stolpersteine in heel Europa in kaart.
3. Rabbijn Spiero, geestelijk leider van o.a. de Joodse Gemeente in Heemstede: *'Het is natuurlijk prachtig dat mensen die zelf niet-Joods zijn of het Joods geloof aanhangen toch een aanvraag voor Struikelstenen doen.'*
4. Reini Elkerbout, Stichting Struikelstenen Haarlem, die al honderden stenen heeft doen plaatsen: *'Als je in gesprek gaat met bewoners die bezwaren hebben, en je alles toelicht, zien we juist vaak dat bewoners de steenlegging omarmen en zelfs willen sponsoren.'*
5. Heemstede kent formeel 162 Joodse burgers die zijn vermoord tijdens de Holocaust. Er zijn in Heemstede acht struikelstenen gelegd.
6. Het jonge gezin Van der Cuyp op de Cruquiuslaan 150 ontving bij de steenlegging op 24 november 2023 iedereen bijzonder gastvrij bij hen thuis. Ze zijn zeer begaan bij het actief herdenken van de Holocaust.
7. De struikelstenen op Narcisselenlaan 26 zijn door de huidige bewoners zelf aangevraagd. Omdat het de eerste struikelstenen in Heemstede waren kwam Demnig ze zelf leggen op 4 oktober 2019. De familie van de slachtoffers was daarbij aanwezig en is hen erg erkentelijk hiervoor.
8. Bron: communicatie met Gemeente Heemstede en Gemeente Bloemendaal. Geïnteresseerden kunnen voor de Gemeente Heemstede contact opnemen met dhr. Rinke van den Bor, r.vandenbor@heemstede.nl, telefoon 023 – 5485632. Voor de Gemeente Bloemendaal is dat mevr. Sabrina Faletti (s.faletti@bloemendaal.nl).
9. Hoofdredacteur van het Nieuw Israëlitisch Weekblad (NIW) Esther Voet zegt zij haar blad niet meer wekelijks 'open en bloot' verstuurt. Dit vanwege de angst die leeft onder de abonnees. Joodse scholen in Amsterdam-Buitenveldert worden bewaakt door zwaarbewapende marechaussees.
10. Gert Jan van Setten, Oorlogswinst.

Bronnen

- Uta Franke, *Stolpersteine. Idee, Vorgeschichte und Entwicklung eines Projektes*, 2023.
- L.de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Den Haag 1969-1994.
- J. Presser, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom 1940-1945*, Den Haag 1985.
- M. & M. Van Riemsdijk, *Agents of memorialization: Gunther Demnig's Stolpersteine and the individual (re-)creation of a Holocaust landscape in Berlin*. *Journal of Historical Geography*, 2014.
- Gert Jan van Setten, *Oorlogswinst*, Amsterdam 2023.
- Herman van der Wusten, Peter Groote, Tom Holland, *Gedenktekens 40-45*, Tijdschrift Geografie, mei 2014.
- Wim de Wagt, *Vijfhonderd meter namen*. Amsterdam 2021.
- <https://ilibrariana.wordpress.com/2012/01/09/een-volksche-boekhandel-1942-1945-in-heemstede/>
- www.noord-hollandsarchief.nl
- www.joodsmonument.nl
- www.ftm.nl
-

Narcissenlaan 26, Abraham Daniëls en Henriëtte Daniëls–van West

Steenlegging: 4 oktober 2019

Initiatiefnemer: huidige bewoners Narcissenlaan 26

De Struikelstenen op Narcisselenlaan 26 zijn door de huidige bewoners zelf aangevraagd. Omdat het de eerste Struikelstenen in Heemstede waren kwam Demnig ze zelf leggen op 4 oktober 2019. De familie van de slachtoffers was daarbij aanwezig, en is hen erg erkentelijk hiervoor.

Familiegeschiedenis

Abraham Daniëls, diamantslijper van beroep, werd in Amsterdam geboren op 18 december 1873. Op 31 juli 1897 trouwde hij met 24-jarige Rebecca Rens. Uit dit huwelijk werd op 16 oktober 1898 een zoon geboren: Hermanus (Herman) Abraham Daniëls.

Ze woonden in Amsterdam op verschillende adressen o.a. in de Blasiusstraat 6. Rebecca Rens overleed slechts 28 jaar oud op 5 November 1902.

Kort daarna vertrok Abraham samen met zijn 5-jarige zoon Herman naar Antwerpen, waar zij op 24 Februari 1903 werden ingeschreven op het adres Rue de la Princesse 56. Abraham vond opnieuw werk in de diamantindustrie.

Op 1 Augustus 1906 trouwde hij in Antwerpen voor de tweede keer, nu met Henriëtte van West.

Het gezin verhuisde naar de Peerenboomstraat 34 in Borgerhout. Daar werden 3 zonen geboren: op 9 januari 1907 Mauritius (Maurice) op 4 december 1909 Alexander en op 5 februari 1911 Ludovicus (Lodewijk) Abraham.

Op 15 December 1912 verhuisden ze naar de Nottebohmstraat 23 in Antwerpen, waar zij inwoonden bij Van der Auwerda. In augustus 1914¹ keerde het gezin terug naar Amsterdam waar zij kwamen in te wonen bij Cohen op de Weesperzijde 97. Op 8 September 1915 betrokken zij een eigen woning in de Marcusstraat 13 hs.

Op 28 februari 1935 verhuisden Abraham en Henriëtte naar een huurhuis in de Narcissenlaan 26 in Heemstede, samen met het gezin van hun zoon Maurice, diens vrouw Judith (Jetty) Hartz en hun 3 kinderen John, Fred en Henny. Zoon Lodewijk ('Lou') was in januari 1935 naar Den Haag verhuisd, zoon Alexander bleef in Amsterdam wonen.

In mei 1942 werden vrijwel alle Joodse inwoners van Heemstede gedwongen naar Amsterdam te verhuizen ². Het jonge gezin van Maurice duikt onder, maar Abraham en Henriëtte meenden dat ze vanwege hun leeftijd toch echt niets te vrezen hebben en vertrekken naar Amsterdam,³ hun noodlot tegemoet. Ze kwamen terecht in de Hemonystraat 18/hoek Govert Flinckstraat. Tijdens de grootschalige razzia's van begin oktober 1942 werden Abraham en Henriëtte opgepakt ⁴. Zij werden zoals duizenden met hen via de Hollandsche Schouwburg ⁵ afgevoerd naar Kamp Westerbork, waar zij tussen 3 en 5 oktober 1942 werden binnengebracht. Abraham werd ondergebracht in barak 59, Henriëtte in barak 37.

Op 30 oktober werden Abraham en Henriëtte, onder het mom van arbeidsinzet in Oost-Europa, samen met 955 andere gevangenen op transport gesteld naar Auschwitz⁷. Ze konden niet weten dat vanuit Auschwitz bijna niemand zou terugkeren.

Bij hun aankomst op 2 november 1942 worden mannen en vrouwen direct van elkaar gescheiden, en zijn beiden vanaf het perron rechtstreeks de gaskamers ingevoerd en vermoord. Hun jongste zoon Lodewijk is op 11 juni 1943 in Sobibor vermoord.

Onderduik en nabestaanden

Zoon Alexander overleefde de oorlog, hij woonde na een gezin te hebben gesticht tot zijn overlijden in Amsterdam. Zoon Herman, uit Abrahams eerste huwelijk, is in Antwerpen blijven wonen en daar overleden.

Zoon Maurice, vrouw Jetty en hun 3 kinderen John, Fred en Henny duiken in 1942 onder en overleven allen de oorlog. Maurice en Jetty duiken onder in Brabant. Uiteindelijk belanden ze bij de familie Scholten in Tilburg⁸. De 3 kinderen zitten de gehele verdere oorlog

ondergedoken op verschillende adressen zonder enig contact met hun ouders. Maurice zit in Berkel-Enschot in het verzet. Na een verzetsdaad in 1944 moet hij over de rivier vluchten richting geallieerden. Maurice en Jetty raken zo van elkaar gescheiden.

Na de bevrijding kwam het gefragmenteerde gezin⁹ weer bij elkaar en kregen ze een huis waar eerder NSB'ers woonden in de Overboslaan in Heemstede. Als oud-verzetsman spoort Maurice oud-NSB'ers op en draagt ze aan de politie over. In mei 1946 worden de tweelingzusjes Lucy en Elly geboren. De twee zussen: *'Onze moeder heeft het oorlogstrauma helaas nooit verwerkt. Er werd thuis ook niet over gepraat toen, maar er was ook geen enkele professionele begeleiding op dat gebied. Dat heeft onze opvoeding wel erg getekend.'*

Na de oorlog nemen Maurice en Jetty het katholieke geloof aan.^{10,11} Maurice overleed op 4 september 1981, Jetty op 3 oktober 1997, beiden in Heemstede.

Dochter Henny is in 1997 overleden. Hun zoon Fred is naar Israël vertrokken, werkte daar als advocaat en notaris, en leeft nog. Fred heeft alle oorlogen tegen Israël meegemaakt. Zoon John werd leraar Frans in Haarlem, woonde in Heemstede en overleed in 2022. De eeneiige tweelingzussen Lucy en Elly (geboren mei 1946) leven beiden nog. Lucy woont in Heemstede, Elly in Haarlem.

Noten

1. Zeer vermoedelijk vanwege de Eerste Wereldoorlog waarin België ongewild een strijdende partij werd (Nederland bleef neutraal). Op 4 augustus 1914 vielen de Duitsers het toen neutrale België binnen, in augustus ook keert het gezin terug naar Amsterdam.

2. Mei 1942: veel Joden van buiten Amsterdam moeten naar Amsterdam verhuizen en worden ingekwartierd bij andere Joden (deze moeten dat dulden).

3. Bron Lucy Cornelissen- Daniëls (kleinkind, geb.1946): *'Vader had eerder wel met het gezin naar de VS gewild. Maar Opa vertelde iedereen die het wilde horen dat zij tweeën niets van de Duitsers te duchten hadden. Zulke oude mensen zouden ze vast geen kwaad doen'*.

4. Een strak geplande grootscheepse razzia in o.a. Amsterdam vond plaats op 2 en 3 oktober 1942. Duitse en Nederlandse politie, NSB, Nederlandse SS, Duitse ambtenaren van de nazipartij en het personeel van de Zentralstelle hielpen allemaal mee. Mensen werden veelal 's avonds thuis gearresteerd. Ook dankzij de invoer van de Spertijd: Joden moesten vanaf 30 juni 1942 tussen 8 uur 's-avonds en 6 uur 's-ochtends in hun woning en niet meer op straat zijn. Met de invoering van de Jodenster op 3 mei 1942 konden ze overdag al eenvoudig worden gearresteerd.

5. Vanaf juli 1942 tot november 1943 werd de Hollandsche Schouwburg aan de Plantage Middenlaan gebruikt als de belangrijkste verzamelplaats van Amsterdamse Joden. Na ontvangst van een oproep voor Arbeitseinsatz moest men zich bij de daar melden. Bij razzia's werden grote groepen Joden rechtstreeks bij de Schouwburg afgeleverd.

Na een kort verblijf in de Schouwburg werden zij naar Kamp Westerbork en Kamp Vught vervoerd. In de periode juli 1942-november 1943 werden 60.000 tot 80.000 joden vanuit Amsterdam gedeporteerd.

6. Kamp Westerbork: was een doorgangskamp naar concentratiekampen als Auschwitz en Sobibor. Totaal 93 treinen zijn van hieruit naar het Oosten vertrokken, de meeste naar Auschwitz. Bijna 107.000 Joden zijn, grotendeels via Westerbork naar 'het Oosten' weggevoerd. Daarnaast 247 Sinti en Roma en enkele tientallen verzetsstrijders. De meeste treinen reden naar Auschwitz. In totaal keerden slechts 5.000 mensen terug.

7. Auschwitz: het grootste vernietigingskamp waar op gewetenloze wijze de Jodenvervolgving op industriële schaal werd georganiseerd. In totaal zijn in Auschwitz en zijn sub-kampen meer dan 1 miljoen mensen vermoord: ongeveer 1 miljoen Joden, 70.000 Polen en 21.000 Roma en Sinti. Ongeveer 57.000 Nederlanders, veelal Joden, zijn naar Auschwitz getransporteerd. Meer dan 56.000 zijn er vermoord. Zo'n 900, slechts 1,6 procent overleefden het.

8. Het echtpaar Scholten ontving de Yad Vashem onderscheiding voor al hun dappere werk tijdens de oorlogsjaren.

9. Het jarenlang in onzekerheid en angst moeten onderduiken, waarbij ouders onderling en kinderen vaak gescheiden waren, trekt een zware mentale wissel op veel onderduikers die de oorlog hebben overleefd. Het was deze overlevenden lang niet allemaal gegund om in een warm en harmonieus gezin op te groeien.

10. Bron kleindochter Lucy Cornelissen- Daniëls: *'Uit dankbaarheid voor de diep gelovige familie Scholten waar ze konden onderduiken. Maar ik denk ook om het gezin te beschermen tegen toekomstige vervolgingen. Dat werd ze zeker niet in dank afgenomen binnen de Joodse gemeenschap. Maar denk je eens in: mijn moeder was enig kind, al haar ooms en tantes waren in de gaskamer vermoord.'*

11. Joden zijn al eeuwen soms genoodzaakt de dominante religie van het land waar ze wonen aan te nemen. Soms onder dwang, soms 'vrijwillig' uit zelfbescherming in de hoop zich niet onnodig te onderscheiden.

Binnenweg 91: Marie en Hannie van Straaten

Steenlegging: 26 mei 2021

Initiatiefneemster: mevrouw Nel Kars, actrice, kleindochter van Hannie van Straaten.

Familiegeschiedenis

Marie Mathilde (Marietje) van Straaten, geboren 27 augustus 1897 in Den Haag en van juni 1940 tot eind november 1941 wonende op de bovenverdieping van Binnenweg 91, de boekenwinkel van haar zus. In 1942 woont ze samen met zus Hannie op de Frederikstraat 157 Den Haag. Samen met zus Hannie wordt ze op 26 november 1942 gearresteerd en naar Westerbork gevoerd. Marietje wordt in januari 1943 naar Auschwitz op transport gesteld en is daar op 21 januari 1943 vermoord.

Broer Anton Herman Jozef (Anton) van Straaten, geboren 7 november 1899 in Den Haag wordt op 30 september 1942 vermoord in Auschwitz.

Johanne Hedwig (Hannie) van Straaten werd geboren op 17 februari 1891 in Den Haag. Zij was de dochter van Isaac van Straaten en Caroline Israëls. Hannie bezocht het Gymnasium Haganum vanaf 1903 maar deed geen eindexamen omdat zij zich aan de huishouding ging wijden.

Ze trouwde op 9 juli 1912 met Philippe (Philippe/Flip) Céleste La Chapelle, acteur en weduwnaar van Isabel Louis Becht. Flip en Hannie ontmoetten elkaar op het Gemeentelijk Archief in Den Haag waar ze beiden werkten, en raakten verliefd. De jonge zoon van Flip en Isabel, Maximiliaan, kwam bij het nieuwe echtpaar in huis wonen. Hannie van Straaten en Philippe la Chapelle kregen samen drie dochters: Suze, Elsa en Coby. Ze scheidde in 1924. Hannie gebruikte regelmatig nog de naam la Chapelle.

Ze werkt met veel plezier in verschillende Haagse boekhandels, en behaalt in 1934 haar diploma Boekhandelsopleiding in Den Haag. Maar haar droom was altijd al een eigen boekwinkel te beheren. In 1937 lukt haar dat 1: zij neemt de boekwinkel van Pistorius op de Binnenweg 91 over. (in huur of in pacht) 2.

In Heemstede woont zij vanaf 31 maart 1937 in de Antonis Duycklaan 128, in 1939 verhuist ze naar de Meindert Hobbemastraat 25 (beide huurhuizen). Een alleenstaande gescheiden vrouw als zelfstandig ondernemster in een dorp, geenszins vanzelfsprekend in die tijd. Zus Marietje komt in juni 1940 boven de boekwinkel wonen.

In 1939 wijzigt ze de naam van de boekwinkel in 'Kennemerland' (soms komt de naam 'Hedwig' in de archieven voor, een van haar voornamen). 3

Onder de Duitse bezetter wordt vanaf mei 1940 strenge censuur ingevoerd, de Kultuurkamer⁴ opgericht en de greep op het literatuur aanbod steeds strenger. In 1941 zien we de anti-Joodse maatregelen sterk toenemen inclusief razzia's in Amsterdam⁵, worden Joden meer en meer buiten de samenleving geplaatst, en wordt het ook Joodse ondernemers steeds lastiger gemaakt. De uitsluiting en vervolging van Joden in alle aspecten van de Nederlandse samenleving heeft neemt alarmerende vormen aan, en hangt als een continu onheil boven het hoofd van de Nederlandse Joden.

In oktober 1941 wordt ze door de NSB uit haar boekhandel gezet. De inboedel wordt door dochter Suze en schoonzoon Aad Kars in allerijl in enkele dagen overgebracht naar Amsterdam, waardevolle zaken worden deels ondergebracht bij de bank Lippman^{6a,6b}. De boekhandel wordt vervolgens omgedoopt in 'Volksche Boekhandel'(1941-1945) en door uiteenlopende NSB-goedgekeurde winkeliers geëxploiteerd. 7

Op 17 oktober 1941 wordt Hannie uit het bevolkingsregister in Heemstede geschreven. Op 25 november 1941 staat ze in de Frederikstraat 157 Den Haag (samen met zus Marietje).

Een jaar later wordt ze samen met haar zus gearresteerd en op 26 november 1942 naar Kamp Westerbork overgebracht. Alhoewel Joods was zij Remonstrants qua levensovertuiging, mogelijk de reden waarom zij een vrij lange periode in Westerbork verbleef alvorens alsnog op transport te worden gesteld. Op 4 september 1944 (Dolle Dinsdag) wordt ze samen met alle andere 'gedoopte joden' naar Theresienstadt 8 gedeporteerd.

Zowel in Theresienstadt als in Westerbork wijdde zij zich met volle overgave aan de verpleging van ouderen en zieken. Uit de aan haar dochter Suze verzonden brieven^{9a, 9b} blijkt dat ze veel kracht uit haar geloof putte. Hannie overleed op 12 mei 1945, 3 dagen na de bevrijding van het kamp door de Russen, vermoedelijk aan vlektyfus ¹⁰.

Overlevenden en nabestaanden

Alle drie dochters overleefden de oorlog. Dochter Coby was voor de oorlog naar Indonesië geëmigreerd, en overleefde ondanks jappenkampen de oorlog. Dochter Elsa is in de jaren '30 van de vorige eeuw als een van de eerste Nederlandse pioniers naar Palestina vertrokken, en ontkwam aan vervolging.

Dochter Suze, haar man Aad Kars¹¹ en de kinderen Nel en Hanneke woonden in de Volkerakstraat in de Amsterdamse Rivierenbuurt. Na de Duitse capitulatie op 7 mei 1945 verkeerden ze in de veronderstelling dat Hannie met een van de eerste treinen met bevrijde gevangenen zou terugkeren op Amsterdam C.S.

Nel Kars: 'Een bevriende Remonstrantse dominee ging haar afhalen op het Centraal Station. Er hingen slingers voor onze ramen, er stond een bed voor haar klaar, wij als kinderen hadden mooie tekeningen gemaakt. En toen hoorde de dominee van de mensen in de trein dat Hannie overleden was...' ¹²

Betekenis Struikelstenen voor familie

Nel Kars: 'Géén begrafenis, géén graf. Struikelstenen zijn een prachtig symbool, een herinnering voor mij aan oma Winkel en tante Marietje. Een herinnering voor mammi en pappi aan hun moeder. Ik deed het ook voor mijn ouders.'

*troetelnaampje voor Hannie

Noten

1. Nel Kars (kleindochter, dochter van Hannies dochter Suze, geb. 1938):

'Omdat oma hier haar droom heeft waargemaakt, is dit de beste plaats voor haar Struikelsteen'

2. Bron Nel Kars 'Oma is nooit erg kapitaalkrachtig geweest, dus de boekwinkel kopen zat er zeker niet in.'

3. Voor een uitgebreide biografie van Hannie van Straaten en een historisch overzicht over haar boekwinkel in Heemstede zie:

<https://iibrariana.wordpress.com/2012/01/09/een-volksche-boekhandel-1942-1945-in-heemstede/>

4. De Nederlandsche Kultuurkamer (NKK) werd op 25 november 1941 ingesteld met als doel de nazificatie van de Nederlandse cultuur. Iedereen die het vak van kunstenaar, schrijver, muzikant, podiumartiest, etc. wilde uitoefenen, moest zich bij de Kultuurkamer inschrijven en zich conformeren aan de instructies.

5. Op 22 en 23 februari 1941 vinden er op het Johannes Daniel Meyerplein razzia's plaats. Er worden 389 Joodse mannen gedeporteerd, waarvan er 2 het overleefden. Deze razzia's vormden mede de aanleiding voor de Februaristaking van 25 februari 1941 die jaarlijks bij het standbeeld 'De Dokwerker' wordt herdacht.

6a. Van Joodse Nederlanders die werden gedeporteerd werden o.a. sieraden, waardepapieren, kunstwerken en banktegoeden in beslag genomen door de door de Duitsers opgerichte bank Lippman, Rosenthal en Co. (LiRo), berucht als 'Duitse roofofbank'. Met de opbrengsten werden o.a. de deportaties van Joden en uitbreiding en exploitatie van doorgangskamp Westerbork en concentratiekamp Vught gefinancierd.

6b. Nel Kars: 'Oma Hannie en Marietje hadden van hun moeder Caroline Israëls, familie van de beroemde schilder Jozef Israëls, wat schilderijen gekregen. Die Israëls werden ook bij Lippman ondergebracht. Die hebben we nooit meer gezien. Na de oorlog maakte mijn moeder vaak de cynische opmerking dat die nu wel ergens in Berlijn zouden hangen.'

7. In 1940 is door de Duitse bezetters uitgeverij 'Westland' in het leven geroepen die Duits-vriendelijke lectuur op de markt bracht. Westland zette een eigen keten boekwinkels op, de zogenaamde 'Volksche' boekwinkels (totaal 23 in 1943), waaronder ook Binnenweg 91 in Heemstede. De uitgeverij gaf honderden titels uit (alle publicaties van leden van de Kultuurkamer), en vertalingen uit het Duits. Uiteraard in strikt nationaalsocialistische geest. Zo verscheen in het anti-Joodse blad 'De Misthoorn' 13 juni 1942 een advertentie van 'De Volksche Boekhandel', Binnenweg 91, Heemstede (en kiosk Zandvoortselaan Heemstede-Aerdenhout): 'Leert den Jood in al zijn wreedheid kennen, door het lezen van De Monyé: Het Joodsche Slachten. f 1.10 Verder groote keuze van werken die het Joodsche vraagstuk helder behandelen.'

8. Theresienstadt (Terezin, Tsjechië) was een oude vestingstad die in de Tweede Wereldoorlog door de nazi's tot concentratiekamp en getto werd omgevormd. De niet-Joodse bevolking werd verdreven en vervangen door Joden, het oorspronkelijke inwonertal steeg van 7000 naar 50.000. Joden uit Tsjecho-Slowakije, Duitsland, Denemarken, Oostenrijk en Nederland werden naar het doorgangskamp getransporteerd. Velen werden later naar Auschwitz of andere vernietigingskampen gestuurd.

Theresienstadt speelde een belangrijke rol in de nazipropaganda. Toen er in 1943 vijfhonderd Deense joden naar Theresienstadt werden gestuurd, stond de Deense regering erop dat het Rode Kruis toegang kreeg tot de gevangenen. De nazi's richtten daarom nepcafés en winkels op in het kamp, waardoor het leek alsof het een normale woonplaats was.

Om tijdens bezoeken van het Rode Kruis de overbevolking en ondervoeding te verbergen werden er voorafgaand aan die bezoeken extra veel joden naar Auschwitz op transport geplaatst. Later bleek dat het Rode Kruis 'tevreden' was over de opvang van joden in het kamp.

Het gruwelijke toneelstuk was zó succesvol dat er zelfs een propagandafilm over het kamp werd gemaakt: Theresienstadt: Ein Dokumentarfilm aus dem jüdischen Siedlungsgebiet, oftewel 'Een documentaire uit het Joodse vestigingsgebied. De film deed het voorkomen dat Hitler een fraaie stad aan de verhuisde Joden had geschonken.

9a. Een samenvatting van door haar vanuit Westerbork tussen 25-11-1942 en 8-8-1944 verzonden brieven aan haar dochter Suze zijn in het boek 'Helden – Slachtoffers Heldhaftige Slachtoffers; gymnasium Haganum 1940-1945' opgenomen.

9b. Bron Nel Kars: 'Oma Hannie wist tussen de vuile was die aan ons werd toegezonden (in Westerbork mocht je de was niet zelf doen) piepkleine briefjes te verstoppen. Mijn moeder Suze deed hetzelfde, maar dan in de schone was die retour ging.'

10. De gevangenen die bij het oprukken van de geallieerden door de kampbewakers werden achtergelaten waren reeds zodanig zwak of ziek dat ze niet meer vervoerd konden worden of op dodenmars konden worden gezet. Na de bevrijding van een kamp overleden deze gevangenen niet enkel aan hun doorgestane ontberingen en ziektes, maar ook door het consumeren van het plots aanwezige voedsel. Hun lichaam was na maandenlange hongersnood daartegen simpelweg niet meer bestand. De bevrijders ontbrak het veelal ook aan kennis en ervaring om hier adequaat mee te kunnen omgaan, en soms waren de Russische stoottroepen hiermee ook geenszins begaan.

11. Net als Hannie waren dochter Suze en schoonzoon Aad Kars Remonstrants. Beiden hebben zich op sociaal-maatschappelijk terrein jarenlang buitengewoon ingespannen. Het echtpaar Kars ontving hiervoor het 'Ereteken van Verdienste van de Stad Amsterdam', uitgereikt door de burgermeester persoonlijk.

12. Het duurde tot 1950 voordat het Rode Kruis een overlijdensverklaring verstrekke die het mogelijk maakte om Hannies overlijden in de Staatscourant te kunnen publiceren. Tot 1950 was ze officieel niet overleden. Hetzelfde gold voor zus Marie.

Cruquiusweg 150, familie Kannegieter

Steenlegging: 24 november 2023

Initiatiefnemer: Marcus Reijnders, Heemstede

Het jonge gezin Van der Cuyp op de Cruquiuslaan 150 ontving bij de steenlegging op 24 november 2023 iedereen bijzonder gastvrij bij hen thuis. Ze zijn zeer begaan bij het actief herdenken van de Holocaust.

Familiegeschiedenis

Abraham Kannegieter wordt op 9 april 1908 in Amsterdam geboren uit het huwelijk tussen Jacob Simon Kannegieter en Cornelia Kets de Vries. Zijn jeugd verloopt verre van harmonieus: zijn vader sterft in 1915. Broer Henri, 10 jaar, probeert de kost voor zijn moeder te verdienen. Abraham wordt als 6-jarige in het Nederlands Israëlitisch Jongensweeshuis¹ geplaatst, zijn 2 zusjes Eva en Rosetta in het Nederland Israëlitisch Meisjesweeshuis. Na omzwervingen langs Duisburg en Gouda, en zelfs plaatsing in een landbouwkolonie² keert hij terug naar zijn geboorteplaats Amsterdam.

Op zijn 21ste jaar trouwt hij met Belia Kokernoot. Belia is op 13 februari 1909 geboren in Amsterdam. Ze krijgen 2 zoons: Jacob Simon Kannegieter (vernoemd naar opa) wordt in 1930 geboren, Maurice op 11 januari 1940.

Abraham werkt eerst als huidenzouter in de leerindustrie, later als regenjassenplakker vanuit zijn huisatelier in de Valckenierstraat 41hs in Amsterdam. Op 13 maart 1941 wordt hij van hogerhand gedwongen zijn activiteiten te staken vanwege zijn joods-zijn. De stad wordt door de anti-Joodse maatregelen en razzia's een steeds onveiligere plek voor Joden. Dat, en de gedwongen bedrijfssluiting, is vermoedelijk ook de reden om op 14 maart 1941 in Heemstede te gaan wonen.

Maar ook hier blijken ze uiteindelijk niet veilig voor de in 1942 inmiddels grootschalig georganiseerde Jodenvervolgning: de massale deportaties zijn begonnen². In Heemstede worden ze allen op 28 november 1942 gearresteerd en naar Westerbork getransporteerd. Vanuit daar wordt het gezin op 27 april 1943 naar Sobibor (Polen)³ op transport⁴ gezet, waar ze allen op 30 april 1943 in de gaskamer worden vermoord.

Abrahams broer Henri, geboren 1 januari 1905 in Amsterdam en van beroep postbesteller sterft op maart 1944 in Polen.

Van Belia's naaste familie overleeft niemand de Holocaust: vader Mozes Kokernoot en moeder Marianne Kokernoot-Bros, broer Jozef, en haar zussen Elisabeth en Johanna, ze worden allen vermoord.

Overlevenden en nabestaanden

Abrahams moeder Cornelia en zijn zussen Eva en Rosetta emigreren in 1939 naar Bandung in voormalig Nederlands-Indië, en ontsnappen zo aan de nazi's. Moeder Cornelia overlijdt 2 oktober 1965 in Borgerhout, België.

Na de oorlog woont zus Rosetta in 1947 in Amsterdam, en trouwt in 1948 met Isaac Blits in Brussel waar ze in november 1968 overlijdt. Zus Eva trouwt 30 juni 1939 in Bandung met Andries van der Glas. Op 26 januari 1988 volgt een tweede huwelijk in Almelo met David Meibergen. Ze overlijdt 12 juli 2009 in Den Haag.

Noten

1. Het weeshuis huisvestte jongens vanaf 5 jaar. In 1865 werd het nieuwe weeshuis aan de Amstel geopend. Tijdens de Tweede Wereldoorlog liep het aantal weeskinderen in het weeshuis op tot 100. Onder hen waren veel Duitse vluchtelingen. Op 10 februari 1943 werd Jongensweeshuis 'Megadlé Jethomim' ontruimd tijdens een razzia. Op 2 maart 1943 werden bijna honderd kinderen en drie verplegers door de bezetter op transport gezet naar het Poolse vernietigingskamp Sobibor.

2. Landbouwkolonies: vanuit het Verlichtingsdenken in de 19e eeuw start een ideëel ambitieus plan om de armoede in ons land te bestrijden door de stichting van landbouwkoloniën. Dit is het begin van de Maatschappij van Weldadigheid. In de kolonies (dorpen) konden verarmde stedelingen de draad van hun leven weer oppikken m.b.v. een gedisciplineerd patroon van

werken en leren. Er werd voorzien in werk, onderdak en scholing. In de loop van de 19de eeuw maakte het utopische idealisme plaats voor pragmatisme. De focus verschoof van het bestrijden van armoede naar het aanpakken van landloperij, het behandelen van psychische problemen en zelfs klassieke criminaliteit. Gedwongen plaatsing van zwervers en weeskinderen was aan de orde van de dag.

3. Vanaf 1941 worden de anti-Joodse maatregelen steeds meer gericht op totale uitsluiting van Joden aan het sociaal-maatschappelijk en economisch verkeer. Het bleken voorbodes van de naderende Holocaust. Op de Wannsee-conferentie in januari 1942 plannen 15 nazi-ambtenaren de geplande moord op alle Europese Joden: de 'Endlösung der Judenfrage'. Het behelst systematische genocide op het Joodse volk in Europa. De Jodenvervolging in Nederland verloopt vanaf 1942 zo efficiënt dat er eind 1943 geen 'Volljuden' meer in Nederland zijn.

De transporten vanuit de Hollandsche Schouwburg stoppen daarom. In geen enkel ander land in Europa zijn zowel procentueel als in totaal aantal zoveel Joden vermoord als in Nederland. Een andere duistere kant van onze nationale geschiedenis: een deel van ons ambtelijk apparaat nam een meer dan welwillende, zelfs overijverige houding aan tegenover de nationaalsocialisten. Daarnaast zijn veel Joden die onderdoken zaten verraden.

3. Sobibor (of Sobiborn) het vernietigingskamp dat lag in het oosten van het huidige Polen, vlak bij de grens met Wit-Rusland. Meer dan 34.000 Joden uit Nederland zijn er vermoord. Ze vertrokken vanuit kamp Westerbork, met 19 treinen, tussen maart en juli 1943. De reis duurde 72 uur lang. Vrijwel alle gedeporteerden werden op de dag van aankomst direct doorgeleid naar de daar aanwezige gaskamers en vermoord.

<https://www.sobibor.org/de-negentien-transporten/>

4. Transport 27 april 1943 vanuit Westerbork naar Sobibor: van de 1204 mensen van dit transport overleeft niemand.